

תגובתי לתגובתו של ר' דוד יצחקי

א. קראתי במלואה את הקדמתו של הרב דוד יצחקי לספר 'לוח ארש' במהדורתו לפני ששלחתי את תגובתי לגליון 'המעין' הקודם, ואינני חוזר בי מדעתי על התמונה שעולה ממנה ומן הספר כולו: המהדיר 'מחפש' את רז"ה בנרות כשם שעשו כמה מקודמיו, ולדעתי אין זו גישה הוגנת¹. גם מדקדקים גדולים אחרים טעו לפעמים, ואף קרה שהם ציטטו את מקורותיהם באופן לא מדויק; גם רבי שבתאי סופר למשל אהב לחדש חידושים מפליגים ולהמציא כללים חדשים ואף לתקן לפיהם את סידור התפילה - ור' דוד יצחקי [שההדיר בעצמו את סידור רבי שבתאי סופר מכתה"י] אינו מבקר אותו באופן בוטה כדרך שהוא עושה לרז"ה².

1 אגב, גם בתגובתו זו לועג רד"י (בעמוד 71) לרז"ה על שנכשל וכתב 'חסרונם' במ"ם ולא ידע כי 'פנש' היא לשון נקבה. אולם ברור לי שרז"ה ידע גם ידע דבר פשוט שכזה, והראיה שלא תיקן גם את 'נפשות רבות' ל'נפשות רבים' - הרי היה יכול לשוש עם תיקון נוסף [כפי שאהב לעשות, לדברי רד"י], ועוד להסתמך על מקרא מפורש: נְפֹשִׁים (יחזקאל יג, כ). והנה, טעות זו ('חסרונם') מופיעה גם בסידורו של ריעב"ץ, אלא שרד"י מלמד עליו זכות שהיא מעוללות 'הבחור הזעזער', ומן הסתם נתעלמה טעות זו מעיני ריעב"ץ (כמו גם טעויות אחרות בסידור); ומדוע רז"ה אינו זכאי ל'לימוד הזכות' הזה? אולי גם אצלו ידו של 'הבחור הזעזער' היתה במעל? ואפילו אם נניח שרז"ה עצמו הוא שטעה, האם אין אפשרות שזו טעות פשוטה שנפלטה מקולמוסו?

2 שתי דוגמאות: א. בהקדמתו הכללית של רש"ס לסידורו (פרק ו סעיף יב) מאמץ רש"ס כלל שחידש רבי אליהו בחור כי יש חילוק בין הסימות 'תם' לבין הסימות 'תי' [דוגמא נוספת למדקדק מפורסם שהמציא כלל שאינו נכון]. זו לשונו של רא"ב בספרו 'הבחור' (מאמר ג עיקר יא סי' ג): "ראובן ושמעון שיש לשניהם שפחה אחת - נאמר: שְׁפָחָתָם; כשיש לכל אחד מהם שפחה אחת - נאמר שְׁפָחוֹתָם; וכשיש לכל אחד מהם שפחות הרבה - נאמר שפחותיהם". רש"ס אימץ כלל זה, והגיה על פיו מקומות רבים בסידור, דוגמת 'נשמותינו הפקודות לד' - שלדעתו צ"ל 'נשמותנו', בלא יו"ד אחרי התי"ו. אך כללו של רא"ב אינו נכון כלל וכלל, כפי שהיטיב להוכיח ר' אברהם גלאנצר במאמר שפרסם ב'המעין' תמוז תשנ"ה (לה, ד) עמ' 53-55, ובספרו 'מעייני אגם' עמ' קנא. כל הערות רש"ס המבוססות על כלל זה אינן נכונות, אך ר' דוד יצחקי אינו מעיר על זאת אפילו הערה קטנה אחת [ויש ללמד עליו זכות שלא הבחין בכך]. דוגמא שניה: בספר שערי תפלה סימן מה מביא רז"ה את תיקונם של ר' עזריאל ור' אליהו וילנא שהדפיסו 'בַּעֲבוּר שְׁמֵךְ הַגְּדוֹל הַנִּקְרָא עֲלֵינוּ' במקום 'שְׁנִקְרָא', תיקון הבנוי על סידור רש"ס, שהעדיף נוסחא זו שמצאה בסידור מהרא"ק, משום שלדעתו 'שנקרא' יכול להתפרש פועל עבר שכביכול היום - חלילה - שמו אינו נקרא עלינו, לעומת 'הנקרא' המתפרש פועל הווה. דווקא כאן רז"ה הוא הטוען שאין לשנות את הנוסחה המקובלת ושסברתו של רש"ס אינה נכונה, והוא מוכיח זאת. כאן צריך היה רד"י לעמוד על צידו של רז"ה המכריע נגד השינוי ובעד הנוסחה הקיימת, אך ב'שערי דמעות' שם משתדל רד"י להסביר את טעמו של רש"ס בשינויו, וגם בהערותיו על סידור רש"ס

אמנם לאחר פרסום המאמר עברתי שוב ביסודיות על חלק נכבד מהספר 'לוח ארש' במהדורת הרב יצחקי, ועלי להודות שבכתיבת תגובתי הקודמת לא עמדתי מספיק על גדלותו בדקדוק של הגאון רבי יעקב עמדין. הנחתי שרז"ה שהיה 'בעל מלאכה אחת' עלה על היעב"ץ בתחום זה, אך עתה מצאתי בדברי היעב"ץ בהערותיו על רז"ה שילוב של ידע עצום ושכל ישר, יסודיות וזהירות, וחוש לשוני בריא [שלא לדבר על פניני לשוני ועל חדותה], וכל אלו הופכים בידו של היעב"ץ לכלים רבי עוצמה. עם זאת לא התרשמתי שרז"ה זייף דברים במזיד, ולו רק בגלל הטענה הפשוטה שלא עבד אינש לשקר במילתא דעבידא לאיגלווי. נכון הוא שרז"ה מצטט לעיתים את מקורותיו באופן שאינו מדויק, ואף קורה שמסקנתו הפוכה מכוונת המחבר; האם באמת חושב רד"י שרז"ה סבר שהוא היחיד בדור המחזיק ספרים אלו? וכי לא חשש שמישהו יעקוב אחריו ויעיין במקומות שהיפנה אליהם? לדעתי התשובה פשוטה: רז"ה ציטט הרבה מן הזכרון [רוב חייו נדד, וקשה להאמין שנשא עמו את ספריו לכל מקום], וכנראה זכר לעיתים דברים שלא לאשורם, ובמיוחד כשלב חשק להביא ראיה לכלל מסוים שחידש. קלות דעת ואף רשלנות - אולי, אבל זיופים מכוונים אין כאן.³

הערות האחרונה של רד"י בתגובתו היתה, שלמרות שרז"ה אינו ידוע כ"מסכיל" - אין להתעלם מהעובדה שהוא היה רבו בדקדוק של הרץ ויזל, וקרוב לשער שדרך רז"ה לזלזל בדברי חז"ל ובנוסחאות המקובלות השפיעה על תלמידו לזלזל בקבלת הדורות ובקדמונים, ובעיקר באלו שלא היו בקיאים בדקדוק. אך לדעתי אין בדברים אלו ממש: רנה"י עסק אמנם בדקדוק, אבל מעולם לא הגיה את נוסח התפילה. לאידך גיסא: היכן מצאנו שמץ של 'השכלה' בכתביו של רז"ה? לא היו דברים מעולם. יתר על כן, רד"י רכיב כאן אתרי רכשי: הוא מצטט את דברי המלבי"ם על כך שהמשכילים והרפורמים בזו לחז"ל על אי ידיעת דקדוק הלשון לדבריהם, אולם המלבי"ם בעצמו מביא את דעת רנה"י [בראשי התיבות האלו, ולא בלשון 'המסכיל ויזל...'] לא פעם ולא פעמיים, למרות שהיה מראשי הלוחמים במשכילים. איני בקיא די בהיסטוריה של תקופת ההשכלה, אבל ממה שקראתי נראה כי לא נמצא שום דופי בהנהגותיו הפרטיות של רנה"י, אם כי אכן טעה בכך שלא חזה את ההשלכות הנובעות מהתוכנית החינוכית ה'מתוקנת' שלו, ובצדק גדולי ישראל שראו את הנולד נלחמו בו בענין זה. אולם רנה"י היה רחוק מרוח

(מילואים לעמוד 29) מעיר רד"י בשפה רפה כי ה"א יכולה לבוא בלשון עבר, ונשאר ב'צריך עיון' על רש"ם בלי להטיח בו ביקורת. יתר על כן, רש"ם מצטט בשם רד"ק ו'כל המדקדקים' כי ה"א הידיעה אינה יכולה לבוא על פועל עבר, ורד"י עצמו כותב כי אין זה נכון: רד"ק ורבי יונה אבן ג'נאח כותבים במפורש כי ה"א יכולה לבוא על פועל עבר, כמו 'ההלקוא אָתו' (יהושע י, כד). כשרד"י תופס את רז"ה בציטוטים לא נכונים - הוא שופך עליו אש וגופרית ומציג אותו כנוכל זייפן ושקרן, אבל אצל רש"ם הוא מסתפק ב'צ"ע' סתמי ותו לא...
3

המשכילים, ואף ביקר את כתביהם. הוא טעה, אולי חטא בתמימות יתירה, אך לא היה רשע⁴.

ב. אולם ברצוני בעיקר להתייחס לענייני הדקדוק שהועלו בתגובתו של הרב דוד יצחקי.

♦ באות ב (עמ' 69) הוא כותב שאין שום הכרח מדברי ה"ט"ז (או"ח סי' רטז ס"ק יב) שהמנהג היה לקרוא 'עֶשְׂבִי'⁵; אולם לדעתי הדבר מוכרח בהחלט, ואין כל אפשרות אחרת. ובכל אופן נמצאת לפנינו דוגמא שה"ט"ז מתקן לשון שהיה נהוג במקומו בתפילה על פי סברת מדקדקים, בדיוק כפי שנהג רז"ה.

♦ בהערה 12 כתב רד"י שנהגתי כרז"ה בכך שהעתקתי את דבריו ב'שערי דמעות' באופן לא נכון: הוא ניקד 'נדר ו'נסד' בסגול, ואני העתקתי אותם בשמו בצירי והשגתי עליו.

כאן אני מתנצל: אכן לא שמתי לב שהמילים האלו מנוקדות בצירי במובאתו של רד"י, משום שניקודן הרגיל במקרא הוא בסגול; חלילה לחשוב כי עשיתי זאת בכוונה (ומכאן דווקא חיזוק לטענתי שגם לא כל ציטוט מוטעה של רז"ה הוא זיוף מכוון...). אך לעצם הענין אין זה משנה, כי רז"ה והיעב"ץ דנו שם דווקא על שמות ממשקל פֶּעַל כמו שכתבתי. ומה שכתב שם רד"י שבספר מכלול כולל רד"ק את משקל חמש הנקודות (פֶּעַל) ומשקל שש הנקודות (פֶּעַל) בחדא מחתא - אין זה סותר את דבריי כלל.

ואבאר בקצרה: מקובל כיום כי משקל המלעייליים יסודו במשקל בעל הברה אחת כשתי האותיות האחרונות הן שוואיות, דוגמת נֶרֶד, קֶשֶׁט וכד', אלא שמחמת הקושי להגות שני שוואים נחים הפך המשקל לבעל שתי הברות, והשוא בעי"ץ הפועל הפך לסגול. כך מילים כמו אֶהָל, בֶּקֶר, גִּדְל וכד' יסודן במשקל פֶּעַל, דוגמת קֶשֶׁט. מילים במשקל פֶּעַל יכולות לבוא ממשקל פֶּעַל [דוגמת אֶרֶד⁶ (במדבר כו, מ)] או ממשקל פֶּעַל, ולכן בנטיה אנו יכולים לראות גֶּשְׁמִי (מִגֶּשֶׁם) וכֶסֶפִי (מִכֶּסֶף), כי במקרים שהמילה נסמכת לכינוי חָבוּר - חוזרת וצצה התנועה המקורית. לעומת זאת מילים במשקל פֶּעַל בנויות תמיד על משקל פֶּעַל, ולכן מילים כמו שֶׁבֶט, סֶפֶר, גֶּזֶר, עֶשֶׂב, עֶדן, עֶזֶר, עֶבֶר וכד' לא תופענה אף פעם בפתח בנטייה, כלומר מסֶפֶר נמצא סֶפֶרִי, סֶפֶרוֹ, סֶפְרָם, אבל לא סֶפְרוֹ וכדומה. והנה, רז"ה והיעב"ץ - אם כי אינני יודע אם היו מודעים לכל המבואר - דייקו והביאו דווקא דוגמאות ממשקל פֶּעַל. וזה מה שהעיתי על דברי רד"י, שעירב עמם דוגמאות ממשקל פֶּעַל. ואכן לא שמתי לב שהוא מנקד בצירי, כי המילים נסד ונדר רגילות במקרא יותר על משקל הסגוליים.

4 אגב, שמעתי מייד שחקר את הנושא, כי בחדרים החרדיים של ימינו לומדים למעשה בערך כפי התוכנית שהציע בזמנו רנה"ו...

5 אגב: אני כתבתי עֶשְׂבִי, בקמצות השי"ן.

6 זה אמנם שם פרטי, אבל לענין המשקל אין זה משנה.

ובאשר לדברי רד"י כי הוא אכן ידע את העובדה שהדיון הוא באותיות גרוניות דווקא, יהי כן. אבל אם כן התמיהה גדלה: הרי ברור לכל שרז"ה טען את טענתו דווקא באותיות גרוניות, ומה יש אם כן להשיג עליו ממילים כמו נדר ונסך שאין פ"א הפועל שלהם גרונית?

♦ ומעתה אפנה לעיקר תשובתו של רד"י על הסברי בדברי רז"ה, כי כמדומני שלא הבין את דבריי לאשורם. אני התייחסתי לעיקרון ברור ומוכח ממילים רבות במקרא, שאנסח אותו שוב בקצרה: קיים כלל שהברה סגורה בלתי מוטעמת אינה יכולה לקבל תנועה גדולה [צירי היא תנועה גדולה]. לפיכך במילה שהיתה בה הברה סגורה מוטעמת הנקודה בצירי, והברה זו איבדה את הטעמתה, יהפוך הצירי לתנועה קטנה. לאיזו תנועה? הכלל הוא שעל פי רוב אם ההברה סגורה על ידי שוא נח התנועה תהיה סגול, ואם ההברה סגורה על ידי דגש חזק התנועה תהיה חירק. דוגמות: אַת / אֶת- / אֶת; לַב / לַב-מֶלֶךְ (משלי כא, א) / לָבוּ. וכנהנה רבות. קיימים חריגים לכלל זה, כמו שיש לכלל דקדוקי, אבל כלל זה ברור ומוכח ממקומות רבים מאוד במקרא.⁷

נחזור שוב לדברי רז"ה, שהצביע על כלל שאף הוא נכון ומוכח ממקומות רבים: אותיות גרוניות גורמות לתופעה הנקראת 'הכהייה', דהיינו שבמקום שהיה ראוי להיות חירק - אם האות תהיה גרונית יבוא במקומו סגול, לכן מהמילה 'עֶשְׂב' נאמר 'עֶשְׂבִי' ולא 'עֶשְׂבִי' משום שהאות הגרונית גורמת להכהייה. לצורך זה מביא רז"ה את הפסוק וְכָל עֶשְׂבִים אֲבִישׁ (ושעיה מב, טו) שבו העי"ן נקודה בסגול. בתגובתי בגליון הקודם הראיתי שאכן הכלל צודק, וברוב המקרים הופך משקל פֶּעַל לסגול, והמקרים בהם נשאר החירק המקורי וההכהייה לא מתבצעת - הם הנדירים יותר.

7 רד"י כתב על זה בתגובתו בהערה 15: 'מה שהניח ליסוד שלפני שוא נח ציר"י הופכת לסגול דוקא אינו נכון, שהרי מצינו סָפֵר, סָפְרִי, סָפְרִי; שָׁם, שָׁמֵד, שָׁמְכֵם; מִקְדָּשְׁכֶם מִמִּקְדָּשׁ; אֶשֶׁת, אֶשְׁתּוֹ [ורק פעם אחת מצינו אֶשְׁתֶּךָ כגפן פוריה]; ורבים כמותם. ובכן בזה נתבטל יסוד כללו הלז. ולא עוד אלא כללו והסברו והתופעות שבא להסביר אינם נדבקים זה עם זה, דוק ותשכח'. צר לי, אך הכלל שתיארתי נכון וברור: באשר למקרים כמו סָפֵר / סָפְרִי - כבר ביארתי לעיל את הסיבה: זו תופעה מיוחדת למשקל המלעיליים, כשהמילה מצטרפת לכינוי חבור צצה מחדש התנועה המקורית (אכן לא הסברתי זאת בתגובתי הקודמת, ועם הקוראים הסליחה). ובאשר לדוגמאות כמו שָׁם, שָׁמֵד, שָׁמְכֵם; אֶשֶׁת, אֶשְׁתּוֹ - כבר כתבתי בעצמי שיש מקרים חריגים [ואף כאן: שָׁם-בְּנוֹ (בראשית טז טו) - בסגול]. כך גם באשר לִמְקָדָשְׁכֶם מִמִּקְדָּשׁ: יש גם את וּמֵאֲסַפְּכֶם (ישעיהו נב, יב). אבל לעומת זאת יש את וּמִקְלָלְךָ (בראשית יב, ג), מִלְמַדְךָ (ישעיהו מח, יז), בְּיַלְדֶּךָ (שמות א, טז), כְּדָבָרְכֶם (שמות יב, לא), בְּכַפְרְךָ (שם כט, לו), קִבְּצְךָ (שם ל, ד), יִסְגְּרְךָ (שם"א יז, מו), יִשְׁלַחְךָ (שם כד, יט) ועוד הרבה. אין זה מן החכמה להקשות מחריגים, כאשר ידוע בשער בת רבים כי לכלל כלל דקדוקי יש יוצאים מן הכלל. (בנוגע למשפט האחרון של רד"י 'ולא עוד אלא כללו והסברו והתופעות שבא להסביר אינם נדבקים זה עם זה, דוק ותשכח. ואכמ"ל' - אעדיף להשאיר את הדברים למשפט הקורא, ורק אציין כי דברי חכמים בנחת נשמעים.)

מכיון שבמקרה של עשב מצאנו פסוק מפורש וְכָל עֵשֶׂב אֲוִישׁ הַמְנוּקָד בַּסּוּל, אם כן המקרה הזה שייך לכלל וראוי לנקדו בסגול, כך טוען רז"ה. אלא שבא היעב"ץ וטען כנגדו שמצאנו פסוק המנקד בחירק: עֵשְׂבוֹת הָרִים, ממילא יתכן ש'עשב' שייך למקרים הנדירים בהם לא מתבצעת ההכהייה, ואפשר לומר 'עֵשְׂבִי'. ובאשר לפסוק שהביא רז"ה - טוען היעב"ץ כי יש לחלק בין לשון יחיד לרבים.

על זה כתבתי כי היעב"ץ המציא כאן כלל מחודש מסברא [הנסתר ממקומות שונים כפי שהראיתי], ולמעשה אין שום קושיא מעֵשְׂבוֹת הָרִים, שכן היכן שיש דגש - קיימת נטייה ברורה להשאיר את החירק במקומו; לא משנה מה הסיבה לדגש, אם הוא מעיקר המשקל או שהוא דגש 'לתפארת', הכלל הוא שדגש גורם לחירק להישאר במקומו ולא להפוך לסגול בגלל ההכהייה. אין הכוונה שהדגש הוא סיבה להפוך סגול לחירק כפי שהבין בטעות מדבריי ר' דוד יצחקי - הדגש הוא סיבה להשאיר את החירק המקורי⁸ ולמנוע את ההכהייה. לפיכך כל הראיות שהביא בהערה 14 אינן רלוונטיות.

אתמצת את דבריי:

א. בעקרון - לולא העי"ן הגרונית, היה עֵשֶׂב בנטייה צריך לבוא בחירק: עֵשְׂבִי, כדרך משקל פֶּעַל באותיות לא גרוניות.

ב. פ"א הפועל גרונית גורמת בדרך כלל להכהיית החירק, ובמקומו יבוא סגול. לכן - עֵשֶׂבִים.

ג. אם יש דגש אחרי הגרונית - לא משנה מאיזו סיבה - ישאר החירק על מקומו⁹. לכן - עֵשְׂבוֹת.

ר' דוד יצחקי כתב בהמשך דבריו, מן הסתם כדי לתבל את דבריו באמרי צחות: "לדעת רי"ל צריך לשיר עֲנִבִי הגפן בְּעֲנִבִי הגפן!" - אכן ואכן, אם אין מדגישים את הנו"ן צריך לקרוא את העי"ן בסגול; אני מניח שרד"י לא מתכוון להקשות עלי קושיא מ'מנהג העולם' האשכנזי שהדגש החזק נעלם לגמרי מהגייתו, ששר 'עֲנִבִי' בנו"ן רפה ללא דגש למרות שאין צורה כזו במקרא.

♦ ר' דוד יצחקי הוסיף וכתב (עמ' ?) שמאחר ונתבטל הכלל בענין 'וְחִסְרוֹנָן' שחידש רז"ה שצריך לומר את החי"ת בסגול - ממילא אין צורך להגיה את הצורה וְחִסְרוֹנָן, ובפרט שמצינו גם מעֲבֹבֹן - עֲבֹבֹנָךְ.

אך הכלל שכללתי עומד וקיים כאשר נתבאר, ורז"ה מציין תופעה מוסכמת שאין חולק עליה: במשקל פֶּעַלֹן גורמת הסמיכות כמעט תמיד לביטול הדגש בעי"ן הפועל,

8 שכן כפי שנתבאר לעיל: משקל פֶּעַל הוא התרחבות של משקל בעל הברה אחת: פֶּעַל.

9 נראה מלשונו של רד"י כי הבין ממני שהתהליך הוא כך: הסגול גרם דגש לתפארת הקריאה, והדגש הזה גרם בתורו להחליף את הסגול בחירק. אך לא מיניה ולא מקצתיה (ודעתו של רד"י שהחירק הוא זה שגורם לדגש 'לתפארת' - איני יודע מנין היא לקוחה). בדרך כלל המצב הוא הפוך: הדגשים גורמים את התנועות שלפניהם, ולא התנועות גורמות את הדגשים שאחריהן, זולתי הדגשים של דחיק ואתי מרחיק. ואכמ"ל.

והבאתי במאמרי הנ"ל (הערה 35) ראיות רבות לכך, כגון זָפְרוֹן / זָכְרוֹן תְּרוּעָה (ויקרא כג כד); עֶשְׂרוֹן / עֶשְׂרִינִים. גם רו"ה שצוטט במאמרו של רד"י כותב בדיוק כך, ומסביר שלכן הדגש במילה עֶצְבוֹנִךָ הוא חריג ואינו נוהג על דרך המשקל¹⁰. רד"י סבר בטעות שרז"ה בא לטעון כי 'חסרון' הוא ממשקל 'חֶסְרוֹן' לא יוכל לְהִמְנוֹת' (קהלת א, טו), ולכן ראוי להרפותו; ולא היא: רז"ה טוען שגם אם המשקל הוא חֶסְרוֹן הרי שהסמיכות לכינוי הרבים מפילה את הדגש - וממילא הופך החירק לסגול, כפי שנתבאר. הוא כותב זאת במפורש: "חֶסְרוֹנִים - החי"ת בסגול"ל בסמיכות ובכנוי¹¹ להיותה אות גרונית, כאשר נאמר בסמיכות מן עֲלֵי הַגִּיּוֹן בְּכַנּוֹר (תהלים צב, ד) - וְהִגִּיּוֹן לְבִי (שם יט, טו), ובכנוי: שְׁפִתַי קָמִי וְהִגִּיּוֹנִם (איכה ג, טב), וכן מן חֲזִיּוֹן (ישעיה כב, א) נאמר אִישׁ מִחֲזִיּוֹ (זכריה יג, ד), כך נאמר חֶסְרוֹן וְחֶסְרוֹנִים".

הדברים מפורשים מאוד, אלא שכנראה הטעוהו לרד"י דבריו של רז"ה בסוף הקטע: "ובכל הנסחאות מצאתי חֶסְרוֹנִים בחיר"ק החי"ת, והנכון כמו שכתבתי, שהרי בהדיא כתיב חֶסְרוֹן לא יוכל לְהִמְנוֹת (קהלת א, טו) בסגול"ל החי"ת". רז"ה אמנם מסתמך על הפסוק בקהלת, אך לא בא אלא להראות שכשאין דגש - תהיה הגרונית מנוקדת בסגול. במקרה של קהלת מדובר במשקל שאינו דגוש מעיקרו, ואילו לענין לשון חז"ל בברכת בורא נפשות - אפשר לקבל שמדובר במשקל הדגוש מעיקרו, אך בכל מקרה הסמיכות מפילה את הדגש¹².

ברור איפוא שלפי הכללים, צריך לומר 'חֶסְרוֹנִין' בסגול החי"ת, או לומר חֶסְרוֹן בחירק החי"ת ובדגשות הסמ"ך. הצורה 'חֶסְרוֹן' בלי דגש ובחירק החי"ת - אינה נכונה, וכבר תמהתי על רד"י במאמרי הנ"ל.

♦ בתגובתו חידש לי רד"י ידיעה נפלאה, שלפי מסורת הניקוד הבלבית עֶשְׂבִים (ישעיה מב, טו) וחֶסְרוֹן (קהלת א, טו) שניהם בחירק, וכן שאר הסגולים הדומים

10 אגב, רו"ה מסביר שהסיבה היא בגלל הצד"י, שהיא מאותיות השריקה; ואינני מבין מדוע עלה כך בדעתו. מצאנו באותיות השריקה שני חריגים: עֶצְבוֹנִךָ הנ"ל וכן חֶשְׁבֹנוֹת (קהלת ז, כט), לעומת עֶשְׂרִינִים, ועֶצְבוֹנִיךָ (יחזקאל כז, יב) המציינים לכלל אף שהשי"ן והזי"ן הן מאותיות השריקה. לעומת זאת החריגים קיימים לא פחות באותיות אחרות: הבאתי כבר במאמרי הנ"ל (הערה 35) את וְקָמִי בְּשֵׁם (שמות ל, כג), וכן נמצא וְלִשְׁלֹשׁ קִלְשׁוֹן (שם"א יג, כא) וְקָמִינִים (משלי כד, לא), ואם נכלול גם שמות פרטיים במשקל הזה נמצא יָדְעִנִי (ויקרא כ, כז), שְׁפָרוֹנָה (יהושע טו, יא), גִּבְתוֹן (מל"א טז, יז) וגִּבְתוֹן (נחמיה יב, טז), כך שהתופעה אינה צמודה כלל לאותיות השריקה. לפיכך הסתמכותו של רד"י על כללו זה של רו"ה אין לה על מה שתסמוך.

11 סמיכות: חֶסְרוֹן הכסף. כינוי: חֶסְרוֹן, המילה נסמכת לאות הכינוי.

12 אפשרות נוספת: רז"ה תפס את 'חֶסְרוֹן' לא יוכל להמנות' כצורה של סמיכות, כמו 'חֶסְרוֹן [אשר] לא יוכל להמנות'. קיימים מקרים כאלו שהמילה נסמכת ל'אשר', דוגמת מְקוֹם אֲשֶׁר אֲסִירֵי הַמֶּלֶךְ אֲסוּרִים (בראשית לט, כ), בְּמְקוֹם אֲשֶׁר יִשְׁחַט אֶת הָעֵלָה (ויקרא ד, כד) ועוד. לפי זה אין כאן משקל חדש, אלא מדובר במשקל הדגוש. אבל פירוש זה אינו עולה יפה כל כך בלשון הכתוב.

באותיות גרוניות הם בחירק בניקוד הבבלי, ולא עוד אלא שבניקוד הבבלי של המשנה (ברכות פ"ו מ"ח) מצינו שהתיבה חֶסְרוֹן עצמה בחיר"ק. זוהי אכן ידיעה מעניינת מאוד, המראה שתופעת ההכהייה¹³ לא היתה קיימת [או שלא היתה 'חוקית'] בניקוד הבבלי. זכורני שגם בחילופי בן אשר ובן נפתלי רואים כי אצל האחרון קיימים הרבה חירקים במקום שיש אצל הראשון סגולים. גם בתאג' התימני אפשר לראות תופעות רבות כאלו, דוגמת 'יהוי' במקום 'יהוי', והרי ידוע שמסורתם של התימנים היא בבלי.

אולם כל זה ודאי אינו לפי כללי הניקוד הטברני, וגם רז"ה וגם היעב"ץ בעל ריבו הסתמכו שניהם על המקרא בניקודו הטברני בהביאם ראיות ופירוכות. ובניקוד הטברני של המשנה בברכות (כת"י קאופמן וכת"י פרמא) כתוב 'חֶסְרוֹן' בסגול - בדיוק כמו שטען רז"ה¹⁴; ברור שניקוד המשנה מעיד על מסורת ההגייה שהיתה בידי הנקדן לא פחות מהניקוד הבבלי שמצא רד"י.

♦ בהערה 16 כתב רד"י שטענתי שמכינוי היחיד נלמד סמיכות הרבים, ויצאתי בחריפות נגד הריעב"ץ שכתב שיש ללמוד לשון רבים מלשון רבים; אך במקרא מצינו חֶדְרוּ בלשון יחיד רק בסגול - ואילו בלשון רבים חֶדְרֵי רק בפתח, וכן הַבְּלִי, הַבְּלָדְ, הַבְּלוּ בסגול ואילו הַבְּלִי, הַבְּלִי בְּהַבְּלִיָּהֶם בפתח. והוא מסיים: 'המחפש ימצא עוד דוגמאות, אע"פ שברובא דרובא תבוא צורת הרבים על דרך היחיד'. אולם אם רד"י עצמו מודה ש'ברובא דרובא תבוא צורת הרבים על דרך היחיד' - מה לו איפוא מליון על ביקורתי על היעב"ץ? טענתי שהחילוק בין צורה דגושה לצורה חסרת דגש הוא חילוק יציב ומקויים, ואילו החילוק שהמציא היעב"ץ מסברא - מופרך ממקומות שונים.

זולת זאת: רד"י מדבר על תופעה של פתח הבא במקום סגול, הקשור לתופעת ההכהייה, ואכמ"ל; אבל בנוגע לסגול [בעקבות הכהייה] הבא במקום חירק [שהיא הצורה ללא הכהייה] - לא מצינו כלל חילוק בין לשון רבים ליחיד, זולת במקום אחד בתנ"ך לפי חידושו של היעב"ץ: עֶשְׂבִים לעומת עֶשְׂבוֹת - כשבמקום זה עצמו קיים החילוק בין הדגוש לרפה, כפי שכתבתי.

יעקב לויפר

13 שהיא תופעה טבעית, וקיימת בשפות נוספות ולא רק בעברית.

14 אינני מבין מדוע כתיב יד אלו אינם יכולים להיחשב כמקור למסורת לשונית, בעוד ש'כל הספרים' שעליהם מסתמך רד"י כאסמכתא ל'חֶסְרוֹן' הם סידורים, שכידוע חלק גדול מהם מלא טעויות כרימון.